

Economisch - Statistische Berichten

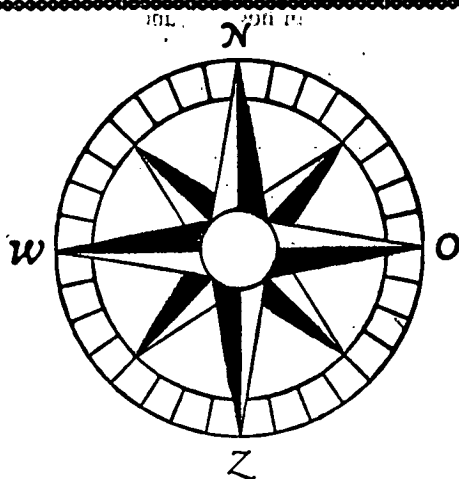
47e JAARGANG - 10 OKTOBER 1962 - No. 2358

COLLECTIEVE
PENSIOEN-VERZEKERING

Blijf bij

lees E.-S.B.!

Uit alle windrichtingen

komen dagelijks waardevolle gegevens bij ons binnen, die wij ter beschikking stellen van onze cliënten ter ondersteuning van hun exportactiviteit. Wendt U voor nadere inlichtingen tot één van onze 170 kantoren.

DE TWENTSCHE BANK

Uw financiële raadsman

R. MEES & ZONEN

Bankiers en assurantiemakelaars
ROTTERDAM

Adviezen
en bemiddeling
inzake
levensverzekeringen
en pensioencontracten

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010) 3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 347, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Abonnementprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,— overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.

Advertentie-tarief f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H.W. Lambers;
J. Tinbergen; J. R. Zuidema. Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Vruchten van de industrialisatie?

Het zal de lezers van dit blad niet onbekend zijn, dat Friesland in zijn geheel als probleemgebied — tegenwoordig spreekt men wat optimistischer van ontwikkelingsgebied — wordt beschouwd. Het is dit geworden doordat de werkgelegenheid in de landbouw geen gelijke tred hield met de aanwas der beroepsbevolking — ja, zelfs als gevolg van de mechanisatie in deze sector sterk afnam — en de overige sectoren van het economisch leven niet voldoende waren ontwikkeld om dit te compenseren. De gevolgen zijn o.a. een laag inkomenspeil, structurele werkloosheid en een groot vertrekoverschot.

Dit laatste vooral is een opvallend verschijnsel: van 1950 tot 1960 beliep het vertreksaldo rond 50.000 personen, of gemiddeld 5.000 per jaar. Rond dit gemiddelde deden zich aanzienlijke schommelingen voor. In jaren van hoogconjunctuur en schaarste aan arbeidskrachten — in de tabel 1956 en een deel van 1957 —, waarin ondernemingen elders in ons land een grote zuigkracht op de Friese arbeidsmarkt uitoefenden, was het vertreksaldo hoog; in conjunctureel minder florissante jaren' — 1958 en ook nog wel 1959 — was het veel lager.

Wij willen de nadelige gevolgen van een probleemgebiedsituatie voor welvaart en welzijn hier niet meer schetsen ¹⁾, maar volstaan met eraan te herinneren, dat nu al ongeveer een decennium lang maatregelen worden genomen die beogen door industrialisatie de bestaansmogelijkheden te verruimen. Vooral sedert het in werking treden van het industrialisatiebeleid nieuwe stijl, in 1959, zijn er opvallende resultaten geboekt. Een groot aantal bedrijven, waaronder enkele grote, besloot tot vestiging in Friesland. Tezamen zullen zij werkgelegenheid bieden aan naar schatting 8 à 9.000 mannen en vrouwen. Bovendien vindt uitbreiding der bestaande industrie plaats.

Doordat er meestal geruime tijd verloopt tussen het

¹⁾ Dit is uitvoerig gebeurd in „Het Noorden”, speciaal nummer van „E.-S.B.” van 7 november 1959.

moment, waarop tot vestiging wordt besloten en dat waarop de vraag naar arbeidskrachten wordt uitgeoefend en doordat deze vraag veelal een geleidelijk beloop heeft, duurde het wel even, voordat men van deze vestigingen opvallende resultaten voor de werkloosheid en de migratie mocht verwachten. In 1960, waarin 38 bedrijven tot vestiging besloten, was de geregistreerde arbeidsreserve nog ongeveer even groot als in 1956 en het feit, dat het vertrek-saldo zoveel hoger was dan in 1959, was voor sommigen, die over het hoofd zagen, dat dit hersteljaar niet zo'n beste vergelijkingsmaatstaf was, teleurstellend.

In de eerste zes maanden van 1961 was het vertreksaldo nog wat gestegen. Kort daarop echter trad een opmerkelijke verbetering in: sedert juli 1961 liggen de vertreksaldi bijna iedere maand beneden die van in conjunctureel opzicht vergelijkbare perioden. In juni jl. boekte Friesland zelfs een vestigingsoverschot, iets wat in ieder geval sedert 1953 — waarin voor het eerst maandelijks migratiegegevens werden gepubliceerd — niet is voorgekomen. De eerste

helft van 1962 onderscheidt zich dan ook niet alleen gunstig van andere perioden van hoogconjunctuur, maar ook van 1958 en 1959. Ook de geregistreerde arbeidsreserve heeft in het eerste semester van 1962 een duidelijk laagterecord bereikt, hetgeen te meer spreekt, aangezien juist in de eerste helft van een jaar de hoogste werkloosheidscijfers plegen te worden geboekt. Er is dus op beide fronten al heel wat gewonnen.

Het is nog te vroeg om met enige zekerheid te kunnen zeggen, of dit fraaie beeld zal beklijven. Vooral de migratie is een zeer grillig fenomeen. Het lijkt er echter wel op, dat de vruchten van het industrialisatieproces, dat Friesland doormaakt, zoetjesaan zichtbaar worden. Laten we hopen dat het „klimaat” meewerkt om het rijpingsproces te bevorderen, zodat er spoedig in termen van oogst kan worden gesproken!

Leeuwarden.

Z.

	Migratiesaldo a)			Gemiddelde geregistreerde arbeidsreserve van mannen c)	
	t.o.v. andere provincies	t.o.v. het buitenland	totaal b)	absoluut	in pCt. van de afh. mann. ber. bevolking
1956	— 5.908	— 718	— 6.564	4.750	5,6
1957	— 4.447	— 878	— 5.288	5.660	6,6
1958	— 3.098	— 308	— 3.366	7.449	8,6
1959	— 2.331	— 348	— 2.689	6.643	7,5
1960	— 3.990	— 530	— 4.503	4.767	5,3
1961	— 3.293	+ 63	— 3.215	3.438	3,7
eerste 6 maanden					
1956	— 3.397	— 418	— 3.815	6.107	7,2
1957	— 2.522	— 824	— 3.378	5.876	6,8
1958	— 1.368	— 175	— 1.528	8.585	9,9
1959	— 852	— 226	— 1.105	7.600	8,5
1960	— 1.579	— 304	— 1.913	6.225	6,9
1961	— 1.888	— 70	— 1.976	4.165	4,6
1962	— 690	+ 20	— 578	3.109	3,3

a) Bron: C.B.S.
 b) Incl. Centraal Bevolkingsregister en onbekend.
 c) Bron: Districtsbureau voor de Arbeidsvoorziening in Friesland.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Vruchten van de industrialisatie?, door Drs. J. H. Zoon	979	Bilaterale hulpverlening? Een wederwoord, door Drs. F. A. Lensing met een naschrift van Drs. H. Linnemann	985
Terreinverkenning 1963, door Prof. Dr. W. J. van de Woestijne	980	Boekbespreking:	
De economische basis van de volkshuisvesting, door Prof. Dr. Ir. H. G. van Beusekom	981	A. Wattel: Vorming voor leidinggevende arbeid in de onderneming, bespr. door Drs. P. van Zuuren	990
Koelkastenactie van levensmiddelenbedrijven; geen incident, doch een symptoom, door W. B. M. van Apeldoorn	983	Notities:	
		Hausse in honderdjes?, door A. E. Vis	987
		Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	992
		Recente publikaties	993

Terreinverkenning 1963

Tegelijkertijd met de begroting heeft het Centraal Planbureau ramingen voor 1962 en 1963 gegeven. Wij juichen dit vroegtijdig publiceren zeer toe, al dient men zich wel te realiseren dat de nauwkeurigheid van de ramingen afneemt, naarmate deze op een verder gelegen tijdstip betrekking hebben. In het kader van de komende loonpolitiek zijn deze ramingen evenwel onmisbaar. Zij moeten namelijk als basis dienen voor een rapport van de S.-E.R. dat weer uitgangspunt zal zijn voor de partijen, die over de collectieve arbeidsovereenkomsten zullen gaan onderhandelen.

De belangrijkste vraag die wij ons ten aanzien van 1963 moeten stellen is: „waar staan wij conjunctureel?” Zoveel is zeker, al sedert een paar jaar vertoont onze economie de typische eigenschappen van een hausse. De productiecapaciteit is vol bezet en de spanningen op de arbeidsmarkt zijn vrij groot. Zo lang men onder deze omstandigheden een evenwicht op de betalingsbalans kan handhaven en het binnenlandse prijsniveau onder controle heeft, is zulke een toestand op zich zelf als gunstig te waarden. De vraag is nu, of deze gunstige toestand al dan niet elementen bevat die een voortduren daarvan onwaarschijnlijk maken. Of iets sterker gezegd: is de gunstige toestand misschien juist ten dele ontstaan door factoren die dit voortduren ervan aantasten?

Een kritisch punt vormen hier de investeringen. De bruto-investeringen in vaste activa kunnen wij splitsen in investeringen ter vervanging en netto-investeringen.

	1960	1961	1962	1963
	(in miljarden gulden)			
Bruto-investeringen in vaste activa (incl. overheid)	10,10	10,80	11,60	12,30
Afschrijvingen	4,06	4,19	4,45	4,70
Netto-investeringen in vaste activa ...	6,04	6,61	7,15	7,60

Stellen wij hier het totaal van de nationale bestedingen tegenover, dan vinden wij

	41,21	43,86	46,90	49,85
--	-------	-------	-------	-------

Wij zien hieruit welk een belangrijk deel de netto-investeringen in vaste activa van het totaal van de nationale bestedingen uitmaken. Wij mogen verder zonder grote fout aannemen dat de binnenlandse investeringsindustrie ook 1½ à 2 maal zoveel werk heeft voor nieuwe investeringen als voor vervangingsinvesteringen. Hieruit blijkt o.i. welke grote invloed de uitbreidingsinvestering op dit ogenblik voor de economische conjunctuur heeft.

Nu is, conjunctureel gezien, de uitbreidingsinvestering steeds het kwetsbare punt. Bij een conjuncturele omslag gaat namelijk de gewone consumptie bijna onverminderd door. Voor zoverre er al een vermindering per hoofd waar te nemen zou zijn, vindt dit compensatie in de toenemende bevolking. Een conjuncturele neergang betekent dan ook waarschijnlijk voor de consumptiemiddelenindustrie slechts het maken van passen op de plaats. Wat de investeringsindustrie evenwel betreft, ligt dit

anders. Herstelwerk kan enigermate uitgesteld worden, vervanging reeds in grotere mate, maar de achteruitgang van de nieuwe, netto-investeringen is in een iets afzwakken-de hausse groot. Wij zijn dan ook geneigd om te stellen; dat onze gunstige conjunctuur vooral gefundeerd is in de wankelende basis van de netto-investeringen.

Deze netto-investeringen zijn tot nu toe gelukkig hoog. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Ten eerste het inhalen van de verwoesting en de achterstand door de oorlog ontstaan, ten tweede het opkomen van nieuwe produkten (nylon en andere kunststoffen, televisie, radar, draagbare radio's, bromfietsen enz.) en ten derde de gunstige uitvoermogelijkheden van ons land. Omdat de eerste factor als uitgewerkt beschouwd kan worden, is het belang van de uitvoer, niet alleen voor de uitvoerindustrieën maar ook voor de binnenlandse investeringen relatief zeer groot voor onze conjunctuur.

Nu verwacht het C.P.B. een afzwakken van de conjunctuur in het buitenland, in dier voege dat het groeipercentage daar vermindert. Dit leidt tot een daling van de groei van de wereldinvoer van 7 pCt. tot 3 pCt. De vraag is nu: betekent een afzwakken van de groei van de wereldinvoer ook automatisch een daling van de groei van de Nederlandse export? Uiteraard is hier geen automatisme in de strenge zin. Andere factoren zijn op onze export ook van invloed. Met name noemt het C.P.B. hier een iets grotere ruimte op de binnenlandse markt, die gunstig voor de export kan werken en een daling van de winstgevendheid van de export die ongunstig werkt. Als er verder niets bijzonders was zou het C.P.B. de vergroting van onze export op 4 pCt. hebben geraamd. Maar er zijn enkele bijzondere omstandigheden. Zo wordt verwacht, waarschijnlijk op grond van informaties van de desbetreffende industrieën, dat de uitvoer van schepen in 1963 zal dalen maar die van vliegtuigen daarentegen bijzonder groot zal zijn.

Op grond van dit alles begroot het C.P.B. de groei van de Nederlandse export op 7 pCt. Dat dit werkelijk absoluut en relatief een hoog groeipercentage is volgt uit de volgende schattingen.

	1961	1962	1963
Groei in pCt. van de wereldinvoer	5,0	7,0	3,0
Groei in pCt. van de Ned. uitvoer (volume) ...	3,1	5,5	7,0

Wij moeten o.i. in het bijzonder de aandacht voor twee factoren vragen. Ten eerste blijkt de wereldconjunctuur tekenen van afzwakken te vertonen. Ten tweede is het hoge percentage van 7 vooral aan enkele *incidentele* factoren toe te schrijven en blijkt de groei slechts in een enkele bedrijfstak werkelijk belangrijk te zijn. Alles met elkaar wijst dit er o.i. op dat wij ons thans in de laatste fase van een hausseperiode bevinden en dat de kans op een afzwakken van de conjunctuur niet te verwaarlozen is.

Amsterdam.

Prof. Dr. W. J. VAN DE WOESTIJNE.

(I. M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

De economische basis van de volkshuisvesting

Het vorige artikel ¹⁾ hebben wij geëindigd met de opmerking, dat het uitgangspunt van het beleid inzake de volkshuisvesting steeds is geweest, dat iedere valide staatsburger — of laten wij liever zeggen ieder, die in staat is, in de normale levensbehoeften van zich en zijn gezin door zijn arbeid of anderszins te voorzien — de kostprijs van zijn woning behoort te betalen. Deze omschrijving houdt vanzelf in, dat er een bevolkingsgroep is, die maatschappelijk zwak of achtergebleven is en daardoor *niet* in staat is, de normale gezinsbehoeften te bekostigen. Ten behoeve van deze groep is er plaats voor bijdragen in de huur. De mogelijkheid hiertoe is sedert 1901 in onze Woningwet vervat.

Aan deze, wat wij noemen economische basis van de volkshuisvesting is in volkshuisvestingskringen altijd vastgehouden. Verhoging van het woonpeil diende te worden nagestreefd door *eigen inspanning*, waarbij de overheid door haar verordenende bevoegdheid als stimulerende kracht optrad. Wij denken hierbij aan de bouwverordeningen, de bouwvergunning, het bouw- en woningtoezicht, de rooilijn en het gemeentelijke uitbreidingsplan, die alle beoogden, de stedenbouw en het woonpeil op een hoger plan te brengen.

Deze onderwerpen — niet de subsidies uit de overheidskassen — staan in de Woningwet op de voorgrond. De ontwerpers van deze wet hebben het probleem altijd zo gezien, dat de overheid door haar verordenende bevoegdheid het bouwen en wonen op een hoger peil moet brengen. Voor zover bevolkingsgroepen de kosten van dit verhoogde peil niet kunnen opbrengen, of ten gevolge van directe overheidsmaatregelen als onbewoonbaarverklaring en krot-opruiming hun woning verliezen en geen andere woning kunnen verkrijgen dan één die boven hun draagkracht valt, behoren zij door — tijdelijke — overheidssubsidies te worden geholpen.

Zo zijn de eerste woningwetbijdragen altijd aflopend geweest. Eerst later is men tot bijdragen voor de volle looptijd van het voorschot overgegaan.

Door de maatregelen van de overheid, die in het voorafgaande werden genoemd en die gepaard gingen met de geleidelijke bewustwording van de arbeidersklasse, de verkrijging van politieke rechten, de verkorting van de arbeidstijd en de stijging van het welvaartspeil, is het woonpeil geleidelijk verhoogd. De arbeider woont thans aanzienlijk beter dan zestig jaar geleden.

Er zijn echter ook terugslagen geweest. De eerste wereldoorlog, die in ons land een ernstige woningnood achterliet, was zulk een terugslag. De tweede wereldoorlog was het in nog sterker mate. Zulk een terugslag vraagt tijdelijk alle aandacht voor de kwantiteit en laat de kwaliteit op de achtergrond. Het is begrijpelijk, dat zodra de terugslag begint te verdwijnen en de aandacht weer in meerdere mate op de kwaliteit begint te vallen, sociaalvoelende personen de ontwikkeling een handje willen helpen en de stijging van het woonpeil wat sneller willen doen voortgaan.

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 3 oktober 1962.

Het is ook helemaal niet merkwaardig, dat men dan grijpt naar de gedachte van subsidiëring en als analogie verwijst naar het onderwijs. Zo deed bijv. Prof. Mr. Dr. G. van den Bergh in 1926 in een rede in de Amsterdamse gemeenteraad, zo doet thans Prof. Dr. J. Pen in zijn artikel in „Bouw” van 18 augustus 1962.

Het standpunt van Van den Bergh is uitvoerig bestreden en weerlegd door Dr. Ir. Th. van der Waerden in de „Socialistische Gids” van oktober 1926, blz. 835-847. „Sommige voorstanders” — aldus Van der Waerden — „wijzen op het onderwijs, dat ook niet door hen, die het ontvangen geheel betaald wordt; zij vergoeden slechts zeer ten dele de omvangrijke kosten; en hetzelfde geldt voor nog andere zaken. Wij kunnen niet inzien, dat deze vergelijkingen opgaan en bewijskracht inhouden”. Naar zijn mening staat bij het onderwijs het maatschappelijk belang op de voorgrond. Het is voor de eigen functionering van de maatschappij, en voor haar instandhouding, dat de overheid het onderwijs grotendeels betaalt.

Bij de woning echter staat het individuele belang op de voorgrond. De overheid mag steunen, voor zover zij het „goed wonen” een maatschappelijk belang acht. Maar zij mag dat alleen zo lang doen, totdat het evenwicht hersteld is, totdat het gezin dat in een betere woonsfeer geheven is, zich heeft aangepast en in staat is, de weldaad van het beter wonen naar waarde te schatten. Tot zolang is de steun ook een middel tot verheffing; maar is hij niet aflopend, blijft hij doorgaan, of komt hij terecht bij normale, valide gezinnen, dan kan het niet anders of die steun zal op den duur demoraliseren. Van der Waerden constateert tenslotte, dat het *een volkomen gezond gevoel* bij de arbeidersklasse is, dat zij op eigen benen wil staan en voor wat zij nodig heeft desnoods zal vechten, *liever dan op een normaal loon bijslag te ontvangen*.

Deze uitspraken vinden wij in een artikel, waarin de schrijver ook enkele loonbedragen noemt: f. 30 à f. 33 per week in de grote steden, doch f. 18 bij de wevers en f. 12 bij de land- en veenarbeiders. Een goede arbeiderswoning in Amsterdam kostte f. 6,30 à f. 6,50 per week. Bij de norm van een zesde zou de bewoner dus f. 38,40 moeten verdienen. Moet men nu de arbeiders — vraagt Van der Waerden — als ze minder dan f. 38,40 verdienen gaan bedelen — want iets anders is het niet — „op de voet der Woningwet”? Met verontwaardiging verwerpt hij de gedachte, dat deze groep financiële steun zou krijgen, terwijl de massa die veel lagere lonen heeft en veel slechter woont, niets zou krijgen, omdat voor deze geen nieuwe woningen kunnen worden gebouwd.

In een tijd dus, waarin de arbeidersklasse nog moest vechten voor een menswaardig loon en een groot deel der arbeiders nog onder de „armen” gerangschikt kon worden, durfde een vooraanstaand sociaal democraat als Van der Waerden de arbeidersklasse oproepen om eisen aan haar woning te stellen, doch erop te staan, de kosten daarvan *zelf te betalen*.

Wanneer er echter ooit een mogelijkheid is, de economische basis van de woningvoorziening te handhaven en tegelijkertijd strijd te voeren voor een hoger woonpeil, dan is het wel in onze tijd met zijn gestadig stijgend welvaartspeil.

De gedachte aan het onderwijs als vergelijkingsbasis was intussen ook in 1926 niet nieuw. Dezelfde parallel is reeds getrokken door de inspecteur van de Volkshuisvesting, Ir. J. H. Faber, in zijn brochure „Woningwet en woningnood”, die in 1905 verscheen. Deze gedachte vond echter in de kringen der volkshuisvesting geen weerklank. Mr. D. Hudig schreef in 1908 in „De Economist”: „Het streven moet zijn, niet de bewoners goedkoper te laten wonen, maar hun voor hetzelfde geld of desnoods een hoger bedrag een betere woning te verschaffen”. „De volkshuisvesting wordt het best gediend, wanneer een volk leert een betere woning te waarderen en daarvoor een offer te brengen”.

En nog een laatste citaat. In het „Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw” van oktober 1926 schrijft J. M. C. Koert, directeur van Tuindorp Vreewijk: „Men kan tijdelijk een betrekkelijk klein aantal gezinnen door subsidiëring een goedkope woning verschaffen, maar in het groot en als stelsel toegepast voert de subsidie de prijzen, winsten en lonen naar boven, en binnen korte tijd is het effect van de bijdrage weggewerkt in verhoging der stichtingskosten en staat men voor dezelfde moeilijkheden” (blz. 203).

In een naschrift namens de redactie tekent het tegenwoordige Kamerlid J. Bommer hierbij aan: „Met de strekking van het betoog, dat de Woningwetbouw over het algemeen selfsupporting moet zijn en dat alleen bijdrage moet worden verleend in gevallen van uiterste noodzaak, zijn wij het eens. Slechts verwachten wij, dat deze uiterste noodzaak zich niet uitsluitend zal voordoen bij de groepen, die men gewoonlijk als de sociaal achterlijken beschouwd, doch vooralsnog ook zal gelden ten aanzien van een gedeelte der valide arbeiders”.

Ook ik ben van oordeel, dat het begrip, dat men in 1926 met de naam „sociaal achterlijk” bestempelde, zeer bepaald te eng is. Wanneer ik subsidiëring ter verkrijging van een hoger woonpeil beslist verwerp, omdat deze ons in een vicieuze cirkel zou brengen, die het probleem steeds moeilijker oplosbaar maakt, dan moeten daarvan worden uitgezonderd niet alleen wat wij tegenwoordig noemen de onmaatschappelijken, maar allen die door welke oorzaak ook maatschappelijk zijn achtergebleven en niet in staat zijn aan hun gezin te geven, wat het nodig heeft. Daar moet echter de grens liggen, omdat wij bij een algemene subsidiëring het doel, waarnaar wij streven — een verdere verhoging van het woonpeil — bepaald *niet* zouden bereiken.

Wij *moeten* intussen naar een hoger woonpeil en daarvoor zijn *twee* wegen:

a. *verlaging* van de stichtingskosten van de woningen door een meer efficiënte bouw. Op de wijze, waarop deze verlaging kan worden verkregen, ga ik nu niet in. Ik merk slechts op, dat tal van belangrijke industriële produkten de laatste jaren door verhoging van de produktiviteit in prijs zijn gedaald, terwijl de bouwkosten van woningen van jaar tot jaar stijgen.

b. *hogere offers* van de betrokkenen, waartoe de regelmatige stijging van de welvaart de mogelijkheid zonder twijfel opent. De vraag naar die consumptiegoederen, waarheen thans de meerdere welvaart wegvloeit, schijnt

Beleg modern - beleg in

INTER
UNIE

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

(I. M.)

welhaast onbegrensd. Dit zal nog erger worden, wanneer de verhoging van het woonpeil, waarop velen toch wel prijs blijken te stellen, zonder eigen offers kan worden verkregen.

Deze dingen liggen zo voor de hand, dat het eigenlijk niet nodig is, dat daarop nog speciaal de aandacht wordt gevestigd. Wanneer wij de woningbouw weer op een economische basis brengen — op het ogenblik is dat nog in genen dele het geval — dan voltrekt de kwantitatieve voorziening zich geruisloos. En dan volgt vanzelf ook de kwalitatieve verbetering. Wanneer particuliere bouwondernemers, woningbouwcorporaties en wie zich verder met de woningbouw bezighoudt in een heilzame concurrentie op economische basis ieder voor zich trachten, het beste te leveren wat zij kunnen, dan komt de verhoging van het woonpeil vanzelf.

Vergeten wij niet, dat de twee belangrijkste verbeteringen van het woonpeil, die wij de laatste 25 jaar hebben verkregen — *de bad- of doucheruimte*, die in de jaren twintig in de beste arbeiderswoning nog onbekend was, en *het onderhuis van de etagewoning*, dat het probleem van de berging van fietsen, kinderwagens, brommers enz. in de grote steden heeft opgelost — ingang hebben gevonden in de crisisjaren tussen 1930 en 1940, toen de ruime woningvoorziening de betrokkenen tot een scherpe strijd om de kwaliteit dwong.

De noodzakelijke verhoging van het woonpeil moeten wij verwachten van een ruime woningvoorziening op economische basis. Zo krijgen de Nederlandse gezinnen hun koelkast en hun televisietoestel en geleidelijk ook hun auto. Zo zullen zij ook een betere woning moeten verkrijgen. Om deze situatie te bereiken, zullen wij echter bereid moeten zijn offers te brengen. Dit moeten wij durven uitspreken en ernaar handelen.

Wie ten gevolge van zijn maatschappelijke omstandigheden *niet in staat is* om die offers te brengen, die moet door de overheid door middel van een subsidie worden geholpen. Goed wonen is een zo eminent volksbelang dat de overheid daarvoor terecht offers brengt. Maar wie zich, zoals helaas met duizenden landgenoten het geval is, aan de persoonlijk van hem gevraagde *offers onttrekt*, door jaar in jaar uit een woning ver beneden zijn draagkracht bezet te houden, zal tot andere gedachten moeten worden gebracht.

Het is een zaak van groot openbaar belang, dat deze dingen eens duidelijk onder de aandacht worden gebracht. Hoe dit alles zal moeten geschieden is echter een ander onderwerp, waarop ik binnenkort terug hoop te komen.

's-Gravenhage.

Prof. Dr. Ir. H. G. VAN BEUSEKOM.

Schrijver tracht de orde van grootte van het effect van de koelkastenverkoop door de grote levensmiddelen-filiaalbedrijven op de omzet van de erbij betrokken branches aan te geven. Betoogd wordt, dat het blijvende karakter van deze verkoop mede door de voors-hands veelal negatieve houding van de handel in elek-trotechnische artikelen in de hand wordt gewerkt. De conclusie is dat de koelkastenactie geen incidenteel verschijnsel is, doch een symptoom vormt van de structurele verandering die ertoe leidt, dat de grote levensmiddelenbedrijven het karakter krijgen van „compacte” warenhuizen.

Reeds in juli 1961 begon het filiaalbedrijf in levens-middelen van Simon de Wit met de verkoop via een zegel-systeem van koelkasten en tal van andere duurzame ge-bruiksartikelen, tegen aanmerkelijk lagere dan de ge-bruikelijke prijzen, hetgeen evenwel niet de aandacht kreeg, die het verdiende. Niet dat deze verkoopactie een eclatant succes werd, daartoe was de opzet te bescheiden, maar wel kan Simon de Wit als gangmaker worden aangemerkt voor soortgelijke activiteiten van het Albert Heijn-concern. Dit grootwinkelbedrijf zocht namelijk naar een attractie voor de klanten, welke in de plaats kon worden gesteld van het klantenobligatiesysteem, dat op 1 februari van dit jaar moest worden gestaakt, aangezien uit dien hoofde meer geld toevloede dan voor de financiering van de uit-bredingen in de naaste toekomst, nodig was.

Schot in de roos.

Van de medio mei door Albert Heijn gestarte Premie van de Maand-Club blijkt de eerste „premie” (een koel-kast tegen sterk verlaagde prijs) een schot in de roos te zijn. Het is nog de vraag of de verkoop via het spaarzegel-systeem van de andere artikelen een werkelijk succes zal blijken te zijn, in die zin, dat hierdoor een klantenbinding en klantenwerving van enige importantie wordt bereikt.

De koelkastenactie heeft tot een overweldigend succes geleid, hetgeen is terug te voeren op een aantal omstandig-heden, waarvan genoemd kunnen worden:

- a. het grote prijsvoordeel;
- b. het tijdstip van de actie;
- c. de grote schaal waarop de actie werd gevoerd.

Het grote prijsvoordeel noemen wij het eerst, omdat dit in het geval van de koelkast wel het meest effectieve verkoopargument is. Dat een levensmiddelenbedrijf er met behulp van een zegelsysteem in geslaagd is binnen een opmerkelijk korte tijd een kleine 60.000 koelkasten af te zetten, is iets dat tot nadenken moet stemmen. Ofschoon de opzet van het systeem er in de eerste plaats op gericht is de levensmiddelenomzet te stimuleren, komt de klap minder hard aan voor de overige levensmiddelenzaken dan voor de handel in elektrotechnische artikelen. Zulks

Koelkastenactie van levensmiddelen-bedrijven; geen incident, doch een symptoom

is niet zo verwonderlijk, indien men de gevolgen van de koelkastenactie overziet.

Nadelige gevolgen voor kruideniersbranche beperkt.

De door de koelkastenactie van Albert Heijn gebonden levensmiddelenomzet kan worden gesteld op rond f. 30 mln. op een totale afzet in de sector kruidenierswaren van naar schatting ruim f. 2,5 mrd. Slechts een deel van deze gebonden omzet kan als additioneel worden beschouwd. Dit geldt evenzeer t.a.v. de consequenties van de koel-kastenverkoop door Simon de Wit, waarvan echter, of-schoon cijfermateriaal ontbreekt, aangenomen kan worden dat de omvang relatief gering is en derhalve weinig of geen afbreuk doet aan de in dit artikel opgenomen ramingen. Al met al is het effect een omzetverlies bij de overige levensmiddelenbedrijven van ten hoogste 1 pCt., terwijl nog staat te bezien of dit verlies blijvend is.

Handel in koelkasten het zwaarst gedupeerd.

Ergër is de situatie voor de handel in elektrotechnische artikelen. Exacte afzetgegevens van koelkasten zijn niet voorhanden. Niettemin kan op grond van gegevens be-treffende het aantal gezinnen dat begin 1957 ¹⁾ en begin 1961 ²⁾ een koelkast bezat, worden geconcludeerd dat tussen beide tijdstippen het aantal in gebruik zijnde koel-kasten met rond een kwart miljoen is toegenomen. Houden wij er rekening mee dat de vraag naar koelkasten progres-sief toeneemt, dan kan worden gesteld dat er in 1962 een markt was voor 150 à 200.000 koelkasten.

Ten aanzien van de juistheid van deze ruwe schatting kan een belangrijke indicatie worden ontleend aan het invoersaldo van huishoudkoelkasten ³⁾ dat in 1961 ruim 151.000 stuks beliep. Uiteraard is bij de raming van het

¹⁾ Nederlandse Stichting voor Statistiek: Handboek van Marktanalytische Gegevens, Deel I.

²⁾ Het Beste uit Reader's Digest; lezerskring-onderzoek op nationale basis, gehouden door de Nederlandse Stichting voor Statistiek in opdracht van „Het Beste uit Reader's Digest”.

³⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek: Maandstatistiek van de in-, uit- en doorvoer per goederensoort.

cijfer voor 1962 geen rekening gehouden met de actie der levensmiddelenbedrijven. Het effect van een dergelijke actie is immers, dat kopers in de markt komen die normaliter eerst in de komende jaren zouden zijn verschenen, zodat een vraagvervroeging optreedt. Hierdoor wordt het nadelige effect op de omzet van de koelkastenhandel over een aantal jaren gespreid. Nochtans lijkt het niet overdreven het afzetverlies voor de handel in elektrotechnische artikelen over 1962 op ruim 10 pCt. te begroten, waarbij wordt voorbijgegaan aan het prijsbederf dat werd veroorzaakt en waarvan de nadelige gevolgen moeilijk zijn te overzien.

Reacties.

Op grond van het boven uiteengezette verschil in effect bij de levensmiddelen-detailhandel en de bij de koelkastenhandel betrokken partijen, is het begrijpelijk dat deze laatste het felst reageren op de reclame-actie der grote filiaalbedrijven uit de levensmiddelensector. Zo staat, blijkens een bericht in een der elektrotechnische vakbladen, een etalage van een warenhuis in Amsterdam vol met koelkasten, eveneens leverbaar voor f. 250 en direct te verkrijgen zonder koppelverkoop met levensmiddelen. Daarnaast worden ook door een aantal middelgrote winkelbedrijven eveneens andere artikelen, die als lokmiddel door de levensmiddelenfiliaalbedrijven worden bezigd, tegen concurrerende prijzen aangeboden.

Sinds kort is men ook van de zijde der elektrotechnische industrie (Philips, Tomado) tot actie overgegaan. Vooralsnog is deze beperkt tot een enkel artikel (handmixer), dat sterk in prijs werd verlaagd om zodoende de gespecialiseerde detailhandel in staat te stellen effectief met de grote levensmiddelenfiliaalbedrijven te concurreren. Voor het overige zijn de tegenzetten van vele zelfstandige handelaren uit de koelkastenbranche echter van een tamelijk negatief karakter, wat ook blijkt uit het advies van hun organisaties.

Doeltreffend advies?

Naar verluidt hebben namelijk de desbetreffende organisaties hun leden geadviseerd op generlei wijze service te verlenen, noch stekkerdozen of aardleidingen aan te leggen voor huishoudelijke apparatuur, geleverd door levensmiddelenbedrijven. Ofschoon dit advies op zichzelf wel begrijpelijk is, menen wij te moeten betwijfelen of het tot het beoogde doel zal leiden. Opvolging van het advies vormt voor de betrokken levensmiddelenconcerns een reden te meer om nog verder in de handel in elektrotechnische artikelen te penetreren. Hoe verder deze penetratie voortschrijdt, hoe geringer de kans is dat de hierdoor ontstane bindingen met de elektrotechnische servicebedrijven weer zullen worden verbroken. Mede hierdoor wordt het continueren van de verkoop van huishoudelijke elektrische apparaten in de hand gewerkt, hetgeen zeker niet in de bedoeling van de organisaties kan hebben gelegen.

Koelkastenverkoop wordt voortgezet.

Aanvankelijk beweerde de directie van Albert Heijn, dat de koelkastenactie een eenmalige actie zou zijn; sinds kort is echter bekend geworden, dat deze actie — naar het heet om de „honderden en nog eens honderden teleurgestelde klanten ter wille te zijn” — zal worden herhaald. De koelkastenverkoop van Simon de Wit heeft niet het predikaat „eenmalig” meegekregen; wel is de opzet enige

keren aangepast. Een en ander geeft steun aan onze stelling, dat deze activiteit geen incidenteel verschijnsel is, doch een symptoom van de structurele veranderingen, die zich in de levensmiddelenbranche gaan voltrekken. De actie mag dan opgezet zijn om klanten te trekken voor de levensmiddelenafzet, niet ontkend kan worden dat het voor de levensmiddelenbedrijven tevens een verkenningsactie is op het terrein der niet-levensmiddelen.

Daarnaast blijkt hieruit, dat de prijsconcurrentie in de levensmiddelensector haar grens heeft bereikt en dat deze vorm van concurrentie geen verdere voordelen meer kan opleveren, mede door de volwaardige concurrentiekracht die het midden- en kleinbedrijf heeft weten op te brengen. Een en ander is het gevolg van de positieve reactie van het midden- en kleinbedrijf in de levensmiddelensector, dat zijn tegenzetten niet zocht in negatieve acties, doch tot een intensieve samenwerking overging.

Protestbrief.

In de brief, die naar aanleiding van de koelkastenacties door de Commissie van Overleg van de Middenstands-Vakcentrales aan de Staatssecretaris van Economische Zaken werd gezonden, wordt een poging gedaan om de acties te stuiten dan wel eventuele nieuwe acties te voorkomen. Er wordt in deze brief gesteld dat naar de mening van de middenstandsbonden in de vorm, waarin de koelkastenacties plaatsvinden, elementen aanwezig zijn, welke uit een oogpunt van behoud van een gezonde distributie ongewenst moeten worden geacht. Zulks omdat, vooralsnog met het oogmerk van omzetvergroting in het normaal gevoerde assortiment, niet tot dit assortiment behorende goederen worden gebruikt als lokartikel. Daarbij wordt een prijszetting gevolgd die geen rekening houdt met de voor de gespecialiseerde handel in deze artikelen noodzakelijke marge tussen in- en verkoopprijs. Tot slot wordt de vraag gesteld of geen wettelijke maatregelen genomen moeten worden om een ordelijk economisch verkeer te bevorderen.

Het is verklaarbaar, dat de middenstandsbonden een zeker protest hebben laten horen, doch niet kan worden verwacht, dat de Staatssecretaris van Economische Zaken op een dergelijk verzoek zal ingaan. Zou hij dit wel doen, dan zou het dynamisch karakter van de handel namelijk nog verder worden onderdrukt, zonder dat zulks uit een oogpunt van algemeen belang is gewenst. Ook is het nog zeer de vraag of de specifieke belangen van de handel in elektrotechnische artikelen door het gevraagde overheidsingrijpen op het gebied van de prijszetting het best gediend zijn. Overheidsmaatregelen op het gebied van de prijszetting dragen nu eenmaal een arbitrair karakter, waarmee men het voor het moment wellicht eens kan zijn, doch die, wanneer gewijzigde omstandigheden zulks vereisen, moeilijker ongedaan kunnen worden gemaakt dan maatregelen die — eventueel in overleg met groothandel en industrie — in eigen kring worden getroffen. Voorts zou inwilliging van het verzoek ertoe leiden, dat door beperking van de concurrentie de prijzen van koelkasten en tal van andere duurzame gebruiksartikelen hoger blijven dan, gezien de stijgende kwantitatieve omzettingen, nodig is. Mede met het oog op de door de overheid nagestreefde prijsstabilisatiepolitiek lijkt het dus niet aannemelijk, dat zij maatregelen zal willen nemen die verlaging van de prijzen in een zo belangrijke sector zouden tegengaan of teniet doen.

Krachten bundelen.

Beter ware het voor de handel in elektrotechnische artikelen een wat meer positieve houding aan te nemen, waarbij de zelfstandige detailhandel in kruidenierswaren tot voorbeeld zou kunnen dienen. Alleen van een goede samenwerking op het gebied van de inkoop en van de (zo hoog geroemde) service-na-de-koop, kan op den duur werkelijk heil worden verwacht. Door het samenwerken in inkoopcombinaties en de daardoor mogelijk gemaakte massale inkoop, kunnen ook de detailhandelaren in elektrotechnische huishoudelijke apparaten hun marktpositie verstevigen en blijven zij in staat te concurreren met het grootbedrijf. Een en ander impliceert niet, dat de vakhandel zijn artikelen steeds tegen dezelfde prijs moet aanbieden die het grootbedrijf om reclameredenen meent te moeten vragen. Wel zal het prijsverschil moeten zijn gebaseerd op werkelijke voordelen, wil het voor de consument acceptabel zijn. Thans heeft het er echter alle schijn van dat de prijsverschillen slechts een gevolg zijn van een traditionele margeberekening, die maar ten dele gemotiveerd is.

„Met het tij verzet men de bakens” en zo zullen ook de handel in elektrotechnische artikelen, benevens tal van andere branches in de niet-levensmiddelensector, hun prijscalculatie dienen aan te passen aan de stijgende kwantitatieve omzetten alvorens het te laat is. Dit geldt in het bijzonder voor die artikelen uit het assortiment, waarvan het luxe karakter — dat een „luxe” marge motiveert — verdwijnt. Eenmaal verloren terrein is moeilijk te herwinnen.

De expansiedrift van het grootbedrijf in de levensmiddelensector leidt ertoe dat steeds meer artikelen uit andere sectoren aan het assortiment zullen worden toegevoegd. Het ligt voor de hand te verwachten dat dit in de eerste plaats die artikelen zullen zijn, waarvan de marge te ruim gecalculereerd pleegt te worden. Hiermede is niet gezegd dat er zich geen vormen van oneerlijke concurrentie, zoals het systeem van „loss-leader-selling”, kunnen

voordoen. Men moet echter voorzichtig zijn met de betiteling „loss-leader-selling”, waaronder hier⁴⁾ wordt verstaan het aanbieden van artikelen beneden de kostende prijs, dus met verlies, afgezien van compensatie die wordt gevonden in de extra-omzet van andere wel winstgevend artikelen. Een bedrijf van oneerlijke concurrentie betichten, wanneer het bepaalde goederen tegen een aanmerkelijk lagere dan de gangbare prijs verkoopt, is niet altijd juist.

Wel houdt het vorenstaande een pleidooi in voor een juiste kostentoekening, waardoor in verreweg de meeste gevallen voorkomen kan worden, dat het assortiment wordt afgeroomd.

Slotopmerking.

Dat door ons in het vorenstaande zulk een ruime aandacht werd besteed aan de verkoop van koelkasten door levensmiddelenbedrijven spruit voornamelijk voort uit het feit dat wij dit niet als een incident, maar als een symptoom beschouwen van de structurele verandering die in de komende jaren in de detailhandel zal plaatsvinden. Deze verandering zal ertoe leiden dat de grote levensmiddelenbedrijven door het toevoegen aan het assortiment van steeds meer „non-foods” — voorshands nog bij voorkeur zgn. „probleemloze” artikelen — het karakter krijgen van wat wij zouden willen noemen „compacte” warenhuizen, terwijl de warenhuizen een steeds groter levensmiddelenassortiment zullen gaan voeren, dat als regel in een supermarktafdeling zal worden ondergebracht. In beide gevallen zal echter het levensmiddelenassortiment een belangrijke trekpleister vormen in de strijd om de gulden van de consument.

¹s-Gravenhage.

W. B. M. VAN APeldoorn.

⁴⁾ In navolging van hetgeen daaromtrent wordt vermeld in een rapport van de Canadese Restrictive Trade Practices Commission van 1955 dat de „loss-leader-selling” tot onderwerp had.

Bilaterale hulpverlening? Een wederwoord

In „Economisch-Statistische Berichten” van 8 augustus jl. attaqueert Drs. H. Linnemann de schrijver van de rubriek „Dezer Dagen” in de Nieuwe Rotterdamse Courant, omdat deze in een reeks van vier artikelen (29 juni, 2, 4 en 6 juli jl.) een pleidooi heeft gehouden voor meer bilaterale hulpverlening van Nederland aan de ontwikkelingslanden.

De schrijver van „Dezer Dagen” is, neem ik aan, mans genoeg om, als hij daar behoefte toe gevoelt, zelf op die aanval te antwoorden, maar daar ik mij enerzijds afvraag of hij dat zal doen *buiten* zijn eigen rubriek en ik het anderzijds nuttig vind dat de heer Linnemanns aanval — een betoog kan ik het nauwelijks noemen — ook in „E.-S.B.” beantwoord wordt, wil ik trachten mij hier van deze taak te kwijten. Een antwoord van mijn kant lijkt temeer noodzakelijk, daar ook mijn stellingen door de heer Linnemann worden bestreden. Daarbij wil ik hem niet puntsgewijs van repliek dienen — per slot van rekening treed ik niet op als zaakwaarnemer van de

schrijver van „Dezer Dagen” — maar meer in het algemeen enkele opmerkingen maken waaruit, naar ik hoop, blijken moge dat de zaak van het bilateralisme betere papieren heeft dan de heer Linnemann haar toeschrijft.

Dan blijkt al gauw dat er tussen de voor- en tegenstanders van bilateralisme, resp. multilateralisme verwarring bestaat omtrent de definitie dezer begrippen. Zo beschouwt de een bijv. de regionale hulpverlening als te vallen onder de multilaterale en de ander onder de bilaterale. Ook de „mengvormen”, zoals de door de Wereldbank gevormde syndicaten voor India en andere landen, worden al naar gelang de voorliefde van degenen, die aan het woord is, dikwijls ingelijfd bij, hetzij de multilaterale, hetzij de bilaterale hulpverlening. Zo wordt de „Aid-to-India”-club door de multilateralisten beschreven als een duidelijke trend tot multilateralisatie van bilaterale hulp, terwijl het *Financieel Weekblad* haar onlangs beschreef als „een praktische toepassing van bilaterale hulp met behoud van verschillende voordelen van het multilaterale

stelsel" en eraan toevoegt „terwijl de uit de verleende steun voortvloeiende opdrachten aan de hulpverlenende landen blijven voorbehouden¹⁾).

Nu moet hier onmiddellijk aan toegevoegd worden dat de heer Linnemann, als ik hem goed begrepen heb, zich niet schuldig maakt aan deze elkaar overlappende definities. Hij is onwrikbaar multilateraal en wil zelfs van regionalisme of concentratie niets weten (hij zal Nederlands toetreding tot de „Aid-to-India"-club dan ook wel betreuren).

Concentratie.

De heer Linnemann acht concentratie van de hulpverlening identiek aan discriminatie. Dit moet men niet te tragisch nemen. De middelen, die er ter beschikking zijn voor de ontwikkelingslanden zijn bij lange na niet voldoende; het is dus zaak met deze middelen te woeke- ren en ze daar te zetten waar de kans op succes het grootst is. Indien men de factor „tijd" meetelt, blijkt het geen kwestie van discriminatie, maar een van prioriteit en volgorde. Men maakt geen keuze voor onbepaalde tijd ten gunste van een bepaald ontwikkelingsland. Vele deskundigen achten een concentratie zonder meer noodzakelijk om tot resultaten te komen. Wij willen dit illustre- ren met citaten uit de rede van de Duitse Minister voor Ontwikkelingshulp, W. Scheel:

„Mit dem System der Weltgiesskanne, dass heisst mit der bilateralen Beriselerung aller Gebiete des Globus mit Entwick- lungshilfe, ist eine dauerhafte Wirkung unserer Entwicklungs- politischen Massnahme nicht möglich"....

Bovenstaande woorden van Minister Scheel houden tevens een principiële kritiek in op het multilateralisme, omdat deze vorm van hulpverlening uit haar aard niet geconcentreerd kan zijn.

....„die Bundesregierung strebt vielmehr ein System wandernder Schwerpunkte an, etwa nach dem Motto: Naher und Mitlerer-Osten gestern, Afrika heute, Latein-Amerika heute und morgen"²⁾.

Realisme geboden.

Of het standpunt van de heer Linnemann praktisch is, is een andere vraag.

Ik meen dat, teneinde verwarring over begrippen te voorkomen, het beter is het criterium te zoeken in het al dan niet bestaan van een rechtstreekse band tussen hulp- verlenend en hulpontvangend land. De heer Linnemann nu — dat is wel duidelijk — is tegen zo'n rechtstreekse band. Hij betwist niet dat zo'n band — bilateraal of regionaal — wel nuttig kan zijn (hij „is dat in de regel beslist wel", zegt hij), maar nut mag geen criterium zijn — ook het nut voor de hulpontvanger blijkbaar niet. Mogen de hulp- ontvangende landen niet zelf uitmaken wat van nut voor hen is en met wie zij in zee willen gaan?

Een ander criterium dat hij schijnt te verwerpen, is het belang van het eigen land. Althans: hij schijnt een tegen- stelling te zien tussen het belang van het hulpverstrek- kend en dat van het hulpontvangend land. Want met enige verbazing constateert hij dat de schrijver van „Dézer Dagen", na eerst het criterium van het belang van het hulpontvangend land te hebben gehanteerd, plotseling het criterium van het belang van het hulpver- strekkend land bezigt. Moeten wij uit deze verbazing op-

maken dat de heer Linnemann van mening is, dat deze beide criteria elkaars tegengestelden zijn? Is het niet mogelijk dat zij tot op zekere hoogte elkaar dekken?

Elders zegt de heer Linnemann: de „eigen belangen (namelijk van het hulpverstreckende land) moeten aan de primaire noodzaak ondergeschikt zijn" (de primaire noodzaak is, te voorkomen dat de kloof tussen rijk en arm land steeds breder wordt). Akkoord, deze stelling kan ik onderschrijven, maar betekent onderschikking steeds volkomen elimineren? Indien de eigen belangen strijdig zijn aan de primaire noodzaak — ja. Maar indien zij niet strijdig zijn aan de primaire noodzaak, mogen de eigen belangen dan evenmin behartigd worden? Zo neen, dan spreekt ook hier een streng puritanisme uit. Het komt mij echter voor dat er hulpverlening denkbaar is die zowel voor de hulpontvangende, als voor het hulp- verlenende land van nut is en zowel in het belang van het ene als van het andere land is. Ik zie niet in waarom wij — eenmaal de noodzaak van hulpverlening erkend hebbende — de criteria van nut en landsbelang volko- men moeten laten schieten. Mits de hulpverlening in de eerste plaats het hulpontvangende land ten goede komt, zie ik niet in waarom zij niet mede het hulpverstreckende land ten voordeel mag strekken. Ik zie die twee belangen niet zo tegengesteld bij kanalisatie van de middelen via het ontwikkelingsplan van het ontwikkelingsland. Ik kan mij voorstellen dat zij dan tot op zekere hoogte parallel kunnen lopen. Als dat zo is, waarom zou het hulpver- strekkende land daar dan geen gebruik van mogen ma- ken?

Bilateralisme verreweg in de meerderheid.

Deze vraag klemt te meer, nu blijkt dat — indien men de totale stroom der hulpverlening van het Westen overziet — het grootste deel rechtstreeks door de gevers aan de ontwikkelingslanden ter beschikking wordt gesteld. (Het Oostblok verstrekt uitsluitend rechtstreeks hulp aan de ontwikkelingslanden). Een aannemelijke schatting is ge- maakt in het recente rapport van de Organisatie van Economische Samenwerking en Ontwikkeling (O.E.S.O.): „Of all official net contributions provided by D.A.C. countries taken together in 1961, about 14 percent passed through multilateral channels"³⁾. Het is dus gerechtvaardigd te stellen dat de rechtstreeks verleende hulp kwantitatief verreweg het belangrijkste is.

Ik beweer niet dat het toe te juichen is dat ruim 85 pCt. van de hulpverlening rechtstreeks geschiedt. Ik constateer het slechts. Welnu, dit constaterende en uitgaande van de opvatting dat de belangen van het hulpontvange- de land niet noodzakelijkerwijs geschaad worden door een gelijktijdige belangenbehartiging van het hulpver- strekkende land — ja, dat beide zelfs parallel kunnen lopen — vraag ik mij af welk nut — nationaal en inter- nationaal — Nederland dient door rechtstreekse banden met hulpontvangende landen in beginsel — en in over- wegende mate ook in de praktijk — te blijven schuwen. Misschien wordt er een beginsel mee gediend, maar als deze dienst zo betrekkelijk weinig nut — ook zo betrek- kelijk weinig *internationaal* nut — afwerpt, vraag ik mij af of het internationale nut dat deze dienst aan het be- ginsel afwerpt, niet net zo goed bereikt kan worden met een gelijktijdige behartiging van het eigen belang.

¹⁾ Financieel Weekblad, 10 juli 1962 onder „Egoïstisch Idealisme".

²⁾ Bulletin des Presse und Informationsamtes der Bundes- regering, 9/10 mei 1962, blz. 723, 1e kolom.

³⁾ Annual Review of 1962 of the Development Assistance Efforts and Policies of the Members of the D.A.C., (Report of the Chairman) Parijs, juli 1962, blz. 22.

Hulp en export hand in hand.

De heer Linnemann trekt het exportbevorderende effect voor de gevers van rechtstreeks verleende hulp in twijfel. „Al deze zaken zijn slechts zeer ten dele afhankelijk van bilateralisme of multilateralisme”, zegt hij. Voor de rechtstreekse hulp die formeel gebonden wordt verstrekt (waar dus sprake is van een bestedingsdwang in het geversland), is deze bewering zonder meer onjuist. De weinige cijfers die bekend zijn over de omvang van de formeel gebonden hulp, tonen aan dat het hier *niet* gaat om verwaarloosbare bedragen. Enkele voorbeelden:

Duitsland: Voor de uitbetalingen van de overheidsleningen aan ontwikkelingslanden, gedaan in 1960, was 37 pCt. gebonden. Voor de in de loop van 1960 aange-gane verplichtingen was dit percentage opgelopen tot 47.

⁴⁾ The Flow of Financial Resources to Countries in course of Economic Development in 1960, O.E.C.D., februari 1962, blz. 17, punten 25 t/m 28.

Engeland: Van het totaal van de rechtstreekse kapitaal-hulp, ten bedrage van £ 118,3 mln., was £ 37,5 mln. formeel gebonden aan een besteding in Engeland⁴⁾.

Verenigde Staten: Van de totale hulpverlening is niet minder dan 80 pCt. gebonden⁵⁾.

Japan: Alle Japanse overheidsleningen aan de ontwikkelingslanden zijn gebonden aan de leverantie van Japanse goederen.

Ook zonder formele bindingsclausules kan men de besteding in het geversland trachten veilig te stellen, o.a. door valuta- en importbepalingen te maken⁶⁾.

Indien er *in het geheel niets is vastgelegd* ten aanzien van de besteding der middelen, heeft de rechtstreekse hulpverlening meestal toch tot gevolg besteding in het geversland: „Even where countries don't impose specific

⁵⁾ „The Economist”, 21 juli, blz. 242.

⁶⁾ The Annual Review of 1962 of the Development Assistance Efforts and Policies of the Members of the D.A.C., (Report of the Chairman), Parijs, juli 1962, blz. 18, punt 45.

Hausse in honderdjes?

Onder de titel „Boom in Fivers” toont het weekblad „The Economist” van 21 juli 1962 zijn lezers door middel van een suggestief grafiekje, dat het Britse publiek de laatste jaren een groeiende voorkeur aan de dag legt voor £ 5 bankbiljetten, terwijl de vraag naar coupures van 10 shilling en £ 1 achteruit is gegaan.

Het aandeel van de £ 5 biljetten in de circulatie (naar waarde gemeten) is in de periode 1956-1961 van 15 pCt. naar 45 pCt. gestegen, terwijl de coupures van £ 1 van 80 pCt. naar 50 pCt. teruggingen. De positie van de 10 shilling-biljetten bleef vrijwel op 5 pCt. gefixeerd.

Deze ontwikkeling, waarbij de vraag naar groot bankpapier een stijgende tendens toont, terwijl het publiek minder interesse heeft in kleine(re) coupures, doet zich ook in ons land voor — zij het in een minder opzienbarend tempo.

De samenstelling van de bankbiljettencirculatie is thans als volgt: f. 10, f. 25, f. 100 en f. 1.000. Na 1948 zijn door de circulatiebank biljetten van f. 20 en f. 50 uitgegeven, maar door de geringe belangstelling van de gebruikers verdwenen deze tussenwaarden na enige jaren weer naar de kelders van De Nederlandsche Bank.

In nevenstaande tabel wordt een vergelijking gemaakt van het aandeel dat de verschillende coupures (met uitzondering van de f. 20 en f. 50 biljetten) in de bankbiljettencirculatie hebben bereikt per ultimo 1950 en 1961.

Uit de vermelde cijfers komt slechts naar voren de resultante van alle factoren die in de onderhavige periode werkzaam zijn geweest, men dient eveneens te bedenken dat de gegevens ontleend zijn aan een „momentopname” door de be-

Samenstelling van de bankbiljettencirculatie naar waarde

	10	25	100	1000	totaal
1950 mln. guldens in pCt.	429	595	1.171	440	2.635
1961 mln. guldens in pCt.	16	23	44	17	100
verschil 1950/61 in pCt.	—5	—2	+8	—1	

Bron: Jaarverslag De Nederlandsche Bank.

treffende banken. Daardoor is de mogelijkheid afwezig om na te gaan hoe de resultante tot stand is gekomen; men kan immers verwachten, dat de verschuivingen binnen de circulatie van opeenvolgend karakter zullen zijn, m.a.w. een vermindering van het aandeel van de f. 10 biljetten komt ten goede aan de coupures van f. 25, terwijl een daling bij de laatsten doorgegeven wordt als een stijging bij de f. 100 biljetten.

In Groot-Brittannië is dit patroon zonder meer te onderkennen, terwijl in ons land de concentratie-beweging naar de top geen invloed heeft gehad op de coupures van f. 1.000. De verhandelbaarheid van dit biljet zal gezien zijn grootte, nog wel aan te veel bezwaren onderhevig zijn, zodat ook voor de toekomst een belangrijke verschuiving in die richting niet gerealiseerd zal worden.

De populariteit van het honderdje staat intussen wel onomstotelijk vast en naar te verwachten valt zal in de komende jaren de vraag naar dit „artikel” blijven toenemen. Hoe lang zal deze hausse nog voortduren?

Rotterdam.

A. E. VIS.

tying conditions, purchases tend to be made in the capital supplying countries⁷⁾.

Ter rechtvaardiging van deze gebonden hulpverlening wordt vaak een betalingsbalanstekort aangevoerd. Dit moge juist zijn, het verandert echter niets aan het exportbevorderende effect ervan. Trouwens, men kan aan de aangehaalde voorbeelden zien dat sommige landen het excuus van een betalingsbalanstekort niet eens nodig hebben om hun hulp formeel te binden.

Men moet vooral niet denken dat deze gebonden hulpverlening een uitstervend fenomeen is: „No country has indicated its intention to decrease the proportion of tied aid, nor is there any evidence that existing exemption possibilities are being used to an increasing extent⁸⁾).

Het zal duidelijk zijn dat de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven, in het licht van bovenstaande feiten, zwak zal blijven zolang Nederland niet het voorbeeld van andere landen volgt. De heer Linne-mann meent misschien dat het helemaal niet nodig is de economische betrekkingen met de potentiële markten der ontwikkelingslanden te versterken. Minister De Pous blijkt daar anders over te denken:

„Ook buiten Europa zijn ontwikkelingen gaande die een sterke concurrentiepositie van het bedrijfsleven in onze landen noodzakelijk maken. Op de wereldmarkt wordt de concurrentie steeds sterker en wij moeten voorkomen dat wij door de grote industrielanden worden teruggedrongen. Hierdoor zouden wij op den duur te sterk afhankelijk gaan worden van de afzet op de Europese markt, hetgeen niet alleen voor bepaalde bedrijfstakken ernstige gevolgen zou hebben, doch ook in verband met de ontwikkelingen op langere termijn niet gewenst moet worden geacht⁹⁾).

„Strings”.

Tegen de rechtstreekse hulpverlening wordt veelal het bezwaar ingebracht dat er voorwaarden aan worden verbonden. Dit is een misvatting, die het gevolg is van een verwarring tussen politieke voorwaarden en politieke doelstellingen. Politieke voorwaarden, in de zin van het afhankelijk maken van de hulpverlening van het niet-aanknopen van nauwe betrekkingen met het Oostblok, worden vrijwel niet meer gesteld. Politieke doelstellingen liggen echter altijd ten grondslag aan de hulpverlening. De primaire doelstelling is, zoals wij hierboven hebben erkend, te voorkomen dat de kloof tussen rijke en arme landen voortdurend breder wordt. Maar in deze wereld van ons kan men geen politieke „Reinkultur” bedrijven. Elke doelstelling heeft haar nevendoelestellingen, die niet weg te denken zijn. Zo heeft ook de primaire doelstelling van de hulpverlening enkele nevendoelestellingen:

1. De belastingbetaler in het geversland moet overtuigd zijn van het nut der hulpverlening en haar efficiënte besteding. Dit is een eis van binnenlandse politiek.

2. Men hoopt bijna altijd dat de ontwikkelingslanden iets van de Westerse cultuur, c.q. democratie, zullen gaan waarderen.

3. Al is de hulpverlening een zelfstandige grootheid, zij is onlosmakelijk verbonden met de alles beheersende tegenstelling tussen Oost en West.

⁷⁾ The Flow of Financial Resources to Countries in course of Economic Development in 1960, O.E.C.D., februari 1962, blz. 17, punt 28.

⁸⁾ The Annual Review of 1962 of the Development Assistance Efforts and Policies of the Members of the D.A.C., (Report of the Chairman), Parijs, juli 1962, blz. 18, punt 45.

⁹⁾ „Maatschappij-Belangen”, juni 1962, blz. 361. Rede t.g.v. het 60-jarig bestaan van de Nederl. Kamer van Koophandel voor België en Luxemburg.

Dit alles houdt niet in dat de onafhankelijkheid der ontwikkelingslanden in het gedrang zou komen door het nastreven van die doelstellingen. Zoals eerder gezegd: de belangen van hulpgevende en hulpontvangende landen kunnen, zonder identiek te zijn, parallel lopen. Zolang dit zo is, is er niets tegen een parallelle belangenbehartiging.

Bij de besteding van de middelen der internationale organen (kwantitatief slechts circa 14 pCt. van het totaal uitmakend) slaat Nederland bepaald geen goed figuur:

„Zo heeft de Wereldbank van 1946 t/m 1961 in Nederland slechts ongeveer \$ 30 miljoen besteed, ofwel 1 pCt. van het totale uitgeleende kapitaal, terwijl het Nederlandse aandeel in dit kapitaal 2,75 pCt. bedraagt¹⁰⁾.

Er is dus bepaald wel ruimte voor maatregelen die ten doel hebben de Nederlandse positie te verbeteren. In dit verband is er wel gepleit voor het plaatsnemen van Nederlandse „contactmannen” bij de internationale instellingen¹¹⁾.

Internationale instellingen ook onder invloed van het eigen belang.

Dit zou allemaal voor Nederland misschien nog wel te accepteren zijn, ware het dat de internationale instellingen die zich met hulpverlening bezighouden, op een ideale wijze werkten. De schrijver van „Dezer Dagen” heeft hun volstrekte onpartijdigheid in twijfel getrokken, en de heer Linnemann heeft daarop gevraagd of hij dat kan toelichten: „Is het optreden van de Wereldbank onzakelijk? Of dat van haar dochterinstellingen? Is de heer Paul Hoffman, directeur van het Speciale Fonds, niet in staat zakelijke beslissingen te nemen?”.

Welnu, het is toch duidelijk dat de Verenigde Naties, uit hoofde van haar samenstelling en methode, zelden in staat zijn beslissingen te nemen op grond van de merites der zaak. Daarmee wordt deze instelling allerminst veroordeeld, maar laten we er de ogen niet voor sluiten dat zij in de eerste plaats een politieke organisatie is (dat hebben wij laatstelijk nog in de zaak Nieuw-Guinea gezien) en uit dien hoofde niet onpartijdig en niet noodzakelijkerwijs zakelijk (hoe goed haar beslissingen ook mogen zijn). Dit karakter weerspiegelen haar dochterinstellingen natuurlijk ook.

Ik wil hier Billerbeck citeren:

„... muss eine multilaterale Hilfe nicht zwangsläufig unpolitisch sein. Dies hat sich besonders deutlich im Zusammenhang mit der Kongo-Krise gezeigt, wo auch die UNO-Hilfe unter starken politischen Pressionen stand. Ganz abgesehen von den politischen Forderungen des Ostblocks müssen auch und gerade in der UNO ständig politische Rücksichten auf die einzelnen Mitglieder genommen werden. Wenn man sich nun aber vorstellt, dass die UNO eine umfassendes Hilfsprogramm verwaltet, dem die öffentliche Entwicklungshilfe aller Industrieländer zufließt, dann würde das noch viel grössere Problem entstehen, ob der Ostblock bereit wäre, z.B. eine Kredithilfe an Südkorea zu tolerieren oder bei UNO-Krediten an Nordkorea Beamte der Weltorganisation auch deren Verwendung überwachen könnten. Derartige politische Schwierigkeiten sind in der Vergangenheit sogar schon bei der Weltbank aufgetreten, beispielsweise im Zusammenhang mit der Anleihe für den Assuan-Damm. Doch können Weltbank und International Finance Corporation sowie auch die neu gegründete International Development

¹⁰⁾ Verslag Centraal Orgaan voor de Economische Betrekkingen met het Buitenland, 1e kwartaal 1962, blz. 17.

¹¹⁾ „Maatschappij-Belangen”, juli 1962, blz. 418. Zie ook Drs. L. Metzemaekers in „Afrika — maadblad van het Afrika Instituut”, mei 1962, blz. 125.

Association noch verhältnismässig frei operieren, weil der Ostblock nicht daran beteiligt ist"¹²⁾.

En wat de organisatorische kant van de zaak betreft, dus het vermogen om zakelijk op te treden, zegt Billerbeck van de door de heer Linnemann zo vurig gewenste S.U.N.F.E.D.:

„Schon aus organisatorischen Gründen wäre die Schaffung einer derartigen Superorganisation praktisch ausgeschlossen. Wie riesenhaft müsste der Verwaltungsapparat dieser institution sein, wenn er die unzähligen Massnahmen die Industrieländer auf dem Gebiete der Kapitalhilfe und der technischen Hilfe fortsetzen wollte? Dies liesse sich praktisch nur bewerkstelligen, indem die einzelnen Industrieländer ihren bestehenden Apparat der neuen Organisation übergeben, was wohl kaum im Bereich des Möglichen liegt"¹³⁾.

Inderdaad komt het mij voor dat de voorstanders van multilateralisme te weinig oog hebben voor het mogelijke. „Humanity being what it is, one must doubt whether its sense of world-wide community is as yet a powerful enough force for this purpose”, zo schreef *The Economist* onlangs met typisch Engelse *understatement*¹⁴⁾.

„Humanity being what it is” — daar vallen dus ook de ontwikkelingslanden zelf onder Het zijn heus niet alleen kolossen als India die gemakkelijk over de bezwaren van rechtstreekse hulp heen kunnen stappen, zoals de heer Linnemann meent. De gretigheid waarmee landen als Brazilië en Madagascar (om er maar enkele te noemen) contracten met Duitsland afsluiten — waarbij de Duitse scheep- en luchtvaartbelangen niet vergeten

¹²⁾ K. Billerbeck: „Reform der Entwicklungshilfe auf der Basis bisheriger Erfahrungen”, Verlag Weltarchiv, Hamburg, 1961, blz. 51/52.

¹³⁾ K. Billerbeck, t.a.p., blz. 53 (noot).

¹⁴⁾ „The Economist”, 14 juli 1962, blz. 129 (onder „Development's Brave Banners”). Zie ook Drs. P. S. J. Ablij in „E.-S.B.” van 15 augustus 1962, blz. 774, 2e kolom.

worden! — laat ons zien dat ook aan hen niets menselijks vreemd is¹⁵⁾.

Maar ondermijnen we dan niet de rol die de ontwikkelingslanden „in toenemende mate” zullen spelen „in situaties waarin Oost en West elkaar niet kunnen vinden” — een rol die vereist „dat deze staten ook inderdaad onafhankelijk zijn van Oost en West, hetgeen weer impliceert dat zij ook wat betreft de hulpverlening zo min mogelijk in een beïnvloedbare positie dienen te verkeren?”. Dat is de vraag die de heer Linnemann aan het eind van zijn artikel stelt, daarmee een argument ten gunste van multilateralisme te berde brengend, waarvoor z.i. nog te weinig aandacht bestaat.

Alweer moet ik mij afvragen of de heer Linnemann niet te weinig oog heeft voor de werkelijkheid. Zelfs als men het niet ermee eens is dat zo'n toenemende rol van de ontwikkelingslanden in het belang van de wereldvrede is — en wat mij betreft, ben ik het er wèl mee eens —, moet men erkennen *dat* die landen al in feite zo'n toenemende rol spelen. De heer Linnemann haalt zelf de voorbeelden van Thants benoeming en de positie van de niet-verbonden landen op de Geneefse ontwapeningsconferentie aan.

De ontwikkelingslanden zullen deze rol in toenemende mate spelen, geheel onafhankelijk van de vraag of de hulp die zij krijgen nu rechtstreeks dan wel via internationale instellingen wordt verstrekt. Nu de meeste ontwikkelingslanden pas onafhankelijk zijn geworden en „vol” zijn van hun nationalisme geven wij het multilateralisme (dat het juist van een afstand nemen van dit nationalisme moet hebben) voorlopig niet veel kans. De Nota die de regering aan de Tweede Kamer heeft aangeboden stelt op blz. 9 ook verschillende argumenten ten gunste van het bilateralisme.

's-Gravenhage.

Drs. F. A. LENSING.

¹⁵⁾ Nachrichten für Aussenhandel, 16 augustus 1962.

NASCHRIFT

De reactie van de heer Lensing op mijn „aanval” op het pleidooi van de N.R.C. voor meer bilaterale hulpverlening is voor mij een welkome aanleiding om het door mij in „E.-S.B.” van 8 augustus jl. gestelde hier en daar nader toe te lichten. De schrijver van Dezer Dagen bracht een aantal bezwaren tegen de multilaterale vorm van hulpverlening naar voren, en belichtte enkele voordelen voor het *hulpverstrekker* de land van de bilaterale variant. Aangezien ik de bezwaren niet steekhoudend, de opbouw van het betoog pover, en meerdere conclusies onjuist achtte, heb ik getracht de m.i. zwakke plekken in het N.R.C.-pleidooi aan te geven, overigens zonder daarbij een volledig uitgewerkte alternatieve visie te presenteren. Laatstgenoemde beperking is er wellicht de oorzaak van dat de heer Lensing in zijn reactie op mijn artikeltje mij af en toe een mening toedicht die zeker de mijne niet is.

Om met een positieve formulering te beginnen: mijn voorkeur gaat uit naar een wijze van hulpverlening waarin (1) multilateraal verleende hulp een veel groter aandeel heeft dan thans het geval is (zeg 30 tot 50 pCt. van het totaal), (2) bilaterale hulp een minimum aan politieke voorwaarden of bijbedoelingen heeft, en niet of zo min mogelijk gebonden is naar land van besteding, (3) op het internationale vlak een coördinatie en een verdeling van de hulp plaatsvindt in onderling overleg (bij voorkeur doch niet noodzakelijkerwijs binnen de V.N.-organisatie), en

(4) op het nationale vlak, binnen een hulpontvangend land, de verschillende hulpprogramma's gecoördineerd worden in of via het nationale ontwikkelingsplan. Voor de aan deze punten ten grondslag liggende „filosofie” mag ik misschien verwijzen naar een tweetal studies waaraan ik in het recente verleden mocht meewerken, nl. de „Proposals for Action” voor het United Nations Development Decade ¹⁾, en een studie geschreven door een groep economen van het Nederlandsch Economisch Instituut voor het Twentieth Century Fund in New York ²⁾.

Uit het bovenstaande moge blijken dat ik niet, zoals de heer Lensing meent, „onwrikbaar multilateraal” ben ingesteld. Nederlands toetreding tot de Aid India Club betreur ik zeker niet. Ik ben het volledig met de heer Lensing eens dat de belangen van het hulpverlenende land enerzijds en het hulpontvangende land anderzijds tot op zekere hoogte parallel kunnen lopen, en het zou dwaasheid zijn onder deze omstandigheden bezwaar te maken tegen bilaterale hulpverlening. Er zijn echter ook gevallen waarin

¹⁾ *The United Nations Development Decade - Proposals for Action*, Report by the Secretary-General, ECOSOC document, E/3613, 22 May 1962.

²⁾ J. Tinbergen and associates, *Shaping the World Economy - Suggestions for an International Economic Policy*, The Twentieth Century Fund, New York, 1962 (wordt gepubliceerd in november a.s.).

de belangen niet in overwegende mate parallel lopen, bijv. indien bepaalde politieke of economische ge- of verboden worden verbonden aan de hulpverlening. Zelfs indien er niet expliciet voorwaarden aan de hulpverlening verbonden zijn, kan het in het ontvangende land als een bezwaar worden gevoeld àl te zeer van één of enkele donorlanden afhankelijk te zijn wat betreft de hulpverlening. Dit is één van de argumenten ten gunste van een omvangrijk multilateraal hulpprogramma.

Indien er aan bilateraal verleende hulp geen voorwaarden anders dan ter waarborging van een verantwoord gebruik van de middelen worden gesteld, bestaat er m.i. in principe geen enkel bezwaar tegen deze vorm van hulpverlening mits er een zekere internationale coördinatie plaatsvindt. Ik ben dus zeker niet, zoals de heer Lensing meent, tegen iedere rechtstreekse band tussen hulpverlenend en hulpontvangend land, al heb ik nu ook weer niet gesteld dat deze band „in de regel beslist wel” nuttig zou zijn. Niet de *band* als zodanig is „in de regel beslist wel” nuttig, doch de bilaterale of regionale *hulpverlening* zelf. Beter bilaterale of regionale hulp dan in het geheel geen hulp of slechts zeer weinig, al is daarmee nog niet gezegd dat de ontwikkelingslanden deze vormen van hulpverlening ook ideaal vinden. (Ik begrijp overigens niet hoe de nonsens „nut mag geen criterium zijn — ook het nut voor de hulpontvanger blijkbaar niet” uit mijn artikeltje te destilleren is).

„Mogen de hulpontvangende landen niet zelf uitmaken wát van nut voor hen is en met wie zij in zee willen gaan?”, vraagt de heer Lensing zich af. Dat mogen zij inderdaad. Ik had overigens niet bepaald de indruk dat ik in mijn betoog hun wensen en belangen bij die van de meer welvarende landen ten achter had gesteld. Misschien mag ik de heer Lensing — wiens ervaring, naar ik vermoed, het meest op Afrika betrekking heeft — antwoorden door het citeren van Mr. P. J. Idenburg, directeur van het Afrika-Studiecentrum te Leiden: „Het is niet voor niets, dat vele ontwikkelingslanden multilaterale hulp verkiezen boven bilaterale hulp, teneinde aan persoonlijke banden bij die hulp te ontkomen. Bij de besprekingen over associatie van overzeese gebieden bij de Europese Economische Gemeenschap is ook veelvuldig een grote aarzeling tegen eventuele politieke gevolgen van zulk een associatie van de zijde van de leiders tot uitdrukking gekomen”³⁾.

De heer Lensing stelt, dat ik het exportbevorderende effect van rechtstreeks verleende hulp in twijfel trek. Dat is niet juist. Ik betoogde dat de groei van de export maar *zeer ten dele* hiervan afhankelijk is. De cijfers van de heer Lensing impliceren, dat voor West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Japan slechts 0,5 tot 1,5 pCt. van de totale export werd verkregen door bindingsclausules bedongen bij de hulpverlening. Slechts voor de Verenigde Staten is het percentage aanzienlijk hoger. Indien alle in 1960 verleende kapitaalhelp van Nederland naar ons land zou zijn teruggevloeid, zou de export in dat jaar naar schatting 0,6 tot 0,8 pCt. hoger zijn geweest (een élastisch aanbod veronderstellend).

De Verenigde Naties zijn volgens de heer Lensing (en ook volgens de schrijver van Dezer Dagen) partijdig bij de hulpverlening. Geen van beide heren heeft gezegd waarin of in welk opzicht deze partijdigheid zich manifesteert. Richten de V.N. zich eenzijdig naar de belangen

³⁾ Mr. P. J. Idenburg, „De „neutraliteit” der ontwikkelingslanden”, *Wending*, juni 1962, blz. 246.

van de hulpverstrekkers, of naar die van de hulpontvangers? Een voorbeeld zou dan wel gewenst zijn geweest. Natuurlijk zijn de Verenigde Naties een politieke instelling, maar het maakt m.i. nu juist alle verschil of men (met vallen en opstaan) mondiaal-politieke doelstellingen of nationaal-politieke belangen nastreeft. Zou nu werkelijk een bilateraal georganiseerde hulp (en dan van meerdere zijden!) aan de Kongo te prefereren zijn geweest boven de hulp van de V.N.?

Volgens de heer Lensing heb ik te weinig oog voor de werkelijkheid en voor het in deze wereld mogelijke. De belangen van onze eigen industrie en handel weeg ik kennelijk, in een soort idealisme, veel te licht. Het zij zo. Lord Keynes eindigt zijn „General Theory” met de woorden, „soon or late, it is ideas, not vested interests, which are dangerous for good or evil”. Ik geloof dat Keynes gelijk heeft.

Papendrecht.

H. LINNEMANN.

BOEKBESPREKING

A. *Wattel: Vorming voor leidinggevende arbeid in de onderneming.* Het economisch-organisatorisch vraagstuk van management development. H.E. Stenfert Kroese N.V., Leiden 1962, 237 blz., f 20,—.

Met dit proefschrift behaalde de schrijver de doctors-titel in de economische wetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Promotor was Prof. Dr. J. L. Meij. Het is een omvangrijke studie geworden, waarin zoveel wordt gezegd dat de lezer — ook hij die op de hoogte is van het onderwerp — het spoor gemakkelijk bijster raakt. Daarbij moet echter in aanmerking worden genomen dat de gehele problematiek van het moderne personeelsbeleid, waarvan de vorming voor leidinggevende arbeid een onderdeel is, nog in hoge mate ongrijpbaar is.

Het boek begint met een inleiding en probleemstelling, waarin het begrip „management development” wordt gedefinieerd als „de interne opleiding en vorming voor leidinggevende functies”. Wij zouden deze definitie toch wel wat nader willen zien uitgewerkt en veranderd. Met name rijst al aanstonds de vraag of de opleiding en vorming altijd een interne zaak van de onderneming moeten zijn. Zelfs in de grootste ondernemingen, die krachtens hun structuur gehele opleidings- en vormingsafdelingen in het leven kunnen roepen, bestaat behoefte om functionarissen, mede met behulp van specialistische buiten de onderneming staande vormingsinstellingen, in hun vorming tot leiderschap te helpen.

Een andere vraag die bij lezing van de korte definitie opkomt is wat men eigenlijk onder leidinggevende functies moet verstaan. Tegenwoordig helt men ertoe over om onder „management” alle lagen van de onderneming te begrijpen, tot aan de laag der uitvoerende arbeiders toe. Zo gezien zou „management development” ook de opleiding en vorming moeten omvatten van de voorlieden, bazen en werkmeesters, of hoe men het lager leidinggevende personeel ook moge betitelen. Daarvan komt in dit proefschrift echter weinig tot uiting, mede omdat in de eerste bladzijden via Fayols schema's wordt toegeroerd naar de „chefs d'entreprises”.

In de laatste paragraaf van het eerste hoofdstuk wordt een beperking van de studie aangegeven. Het sociaal-culturele beleid van de onderneming op lange termijn zal niet in de studie worden betrokken; de studie is voorna-

melijk gewijd aan de economisch-organisatorische aspecten van de maatregelen die de onderneming, teneinde te voorzien in de toekomstige behoeften aan leidinggevende functionarissen, ter bevordering van de opleiding en vorming kan nemen. Het vraagstuk wordt zoveel mogelijk uit de economische hoek bezien, ook al zullen sociologische elementen niet ontbreken. Het begrip „planning op lange termijn”, maar dan voor leidinggevende arbeid, wordt dus geïntroduceerd.

In het tweede hoofdstuk worden resultaten van een door de schrijver ingesteld onderzoek (hij bezocht voor dit doel de Verenigde Staten)

genoemd. Een viertal gevallen uit dit onderzoek wordt beschreven, t.w. de „management development” bij een onderneming van huishoudelijke artikelen, bij een onderneming in de petroleumindustrie, bij een kunststoffenonderneming en bij een luchtvaartonderneming. Uit de analyse van deze

Bij vooraanstaande
BELEGGINGSORGANISATIE

vaceert binnenkort de functie van

mede-directeur

Zij die beschikken over ruime ervaring met financiële en economische research en met het beheer van een groot effectenvermogen komen voor deze functie bij voorkeur in aanmerking. Ook degenen die reeds een verantwoordelijke positie op dit gebied bekleden worden uitgenodigd te solliciteren.

Brieven onder nr. 3559 te richten aan N.V. Internationaal Advertentie Bureau v/h Spin, Prins Hendrikkade 48, Amsterdam.

gevallen wordt een vijftal kritische punten genoemd, die van belang zijn voor de vormingsactiviteiten:

- a. de samenhang tussen organisatie en personeelplanning;
- b. de voortdurende steun van de topleiding;

c. de perspectivische verkleining bij verder afgelegen doeleinden;

d. het zwakke punt van de beoordelingssystemen en

e. de moeilijke uitvoeringsprocedure.

In de daarna volgende hoofdstukken zijn de gegevens van het tweede hoofdstuk verwerkt. Daarbij wordt de studie beperkt tot een analyse die kan dienen voor een evaluatie van managementprogramma's vooraf. In hoofdstuk 3 worden dan de ontplooiingsmogelijkheden in de structuurontwikkelingen in de werking van de organisatie aangegeven. In hoofdstuk 4 wordt de samenhang van ondernemingsgroei en „management development” beschreven en in hoofdstuk 5 de primaire activiteiten en de aanvullende maatregelen.

Met name in het tweede hoofdstuk worden begrippen als „omspanningsvermogen”, „ontplooiingsvermogen” en „beïnvloedingsvermogen” ingevoerd. Zij liggen ten grondslag aan een zo efficiënt mogelijke vorming van leidinggevende krachten. Het omspanningsvermogen omvat meer dan de reeds bekende „spanwijdte van het gezag”.

VASTGOEDBELEGGINGSFONDS IMMOFUND

UITGIFTE van

1600 participatiebewijzen aan toonder

Ondergetekende bericht, dat zij de inschrijving op bovengenoemde participatiebewijzen openstelt tot

DONDERDAG 1 NOVEMBER 1962,

des namiddags 4 uur,

ten kantore van

**NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.,
ZUIDHOLLANDSE BANK N.V.,
ZUIDHOLLANDS EFFECTENKANTOOR N.V.,**

te **Amsterdam, Rotterdam** en 's-Gravenhage, voor zover aldaar gevestigd,

tegen de prijs van **f 1020,-** per participatiebewijs,

op de voorwaarden van het Bericht d.d. 8 oktober 1962.

Exemplaren van het Bericht en van de door ondergetekende uitgegeven folder m.b.t. het Vastgoedbeleggingsfonds ImmoFund, zomede inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

N.V. BEHEER- EN BELEGGINGSMAATSCHAPPIJ IMMOFUND

Rotterdam, 8 oktober 1962.

Het omvat niet alleen het aantal direct ondergeschikten dat een chef onder zich kan hebben, maar ook de invloed die van de chef op de hiërarchische lagen uitgaat.

Het omspanningsvermogen is afgeleid uit het beïnvloedingsvermogen, dat op zijn beurt weer een deel is van het ontplooiingsvermogen. Begrijpen wij de schrijver goed, dan resulteert het een niet uit het ander. Het gaat erom het omspanningsvermogen van de leider te doen aansluiten op het beïnvloedingsvermogen en het ontplooiingsvermogen van de geleiden. De mate waarin dit geschiedt wordt fusiegraad genoemd. Wij naderen hier de bedrijfspsychologische problematiek, die in een economisch proefschrift slechts globaal kan worden aangestipt.

Maar laten wij ons niet verder in details begeven en nog een tweetal kritische kanttekeningen maken. In de eerste plaats valt het op dat in deze dissertatie, behalve in de vele literatuuraanhalingen, niet wordt gerept van wat er in Nederland op het gebied van de vorming van hoger kader wordt gedaan. En dat is werkelijk niet weinig. Grote Nederlandse ondernemingen hebben omvangrijke programma's voor „management development” opgesteld en zij hebben daarmee goede resultaten bereikt.

In de tweede plaats wordt op blz. 191 e.v. gesproken over de ondernemersvaardigheden, waarbij de nadruk wordt gelegd op de zgn. conceptuele vaardigheid. Wij achten het lichtelijk aanmatigend dat de schrijver de economische studie de beste vooropleiding voor de conceptuele vaardigheid acht en de economen derhalve aanwijst als de mogelijk beste ondernemingsleiders. Management, het is al eens eerder gezegd, wordt gezien als een wetenschap en als een kunst. Voor een deel is het „managen” aan te leren en voor een deel zit het reeds in de manager zelf. Het doet er daarbij weinig toe welke academische ondergrond de manager heeft. Wel is men het er zo langzamerhand over eens dat die ondergrond gedegen moet zijn.

Wij hebben in het voorgaande enige kritiek op de inhoud van de dissertatie van Dr. Wattel uitgeoefend. Daarmee willen wij evenwel geenszins te kennen geven dat het een slecht stuk werk zou zijn. Het boek bevat tal van belangwekkende aanknopingspunten voor hen die zich met de vorming van leidinggevende arbeid bij overheid en bedrijfsleven hebben belast. Het is de eerste systematische Nederlandse studie over een jonge loot van de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie. Het zal de laatste niet zijn, want het onderwerp heeft de belangstelling van ons bedrijfsleven hard nodig.

's-Gravenhage.

P. VAN ZUUREN.

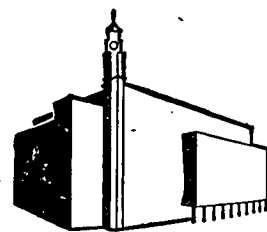
GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Het is er De Nederlandsche Bank klaarblijkelijk veel aan gelegen de spanning op de geldmarkt binnen bepaalde grenzen te houden. Na de verlaging van het kasreservepercentage van 7 op 6 pCt. heeft zij thans een nieuw register opengetrokken en wel door het openen van de gelegenheid met haar transacties met beding van wederinkoop aan te gaan. Het doel is in de nog resterende weken van de september/oktoberkasreserveperiode kortstondige kasbehoeften der banken te bevredigen. Hierdoor kan worden voorkomen, dat de banken haar buitenlandse liquiditeiten aanspreken. Dat de kredietverlening der banken aan de private sector binnen de norm van de Gedrags-

lijn is gekomen, is vooral seizoenmatig bepaald en minder een gevolg van beleid. Het geheel vrijkomen van de verplichte deposito's vormt een bijdrage tot de gewenste ontspanning van de markt.

In tegenstelling tot de vervroegde terugbetalingen op buitenlandse leningen, die de laatste jaren herhaaldelijk in het bijzonder hebben plaats gevonden met het doel een tegenstroom te scheppen tegen een als overmatig beschouwde kapitaalimport, heeft de vervroegde aflossing van \$ 32 mln. van de Canadese lening 1946 een ander oogmerk.

Amsterdamsche Bank
vraagt
voor haar
accountants-afdeling
een

JONGE ACCOUNTANT

lid NIVA of VAGA, voor
werkzaamheden, verbonden
aan de crediet-beoordeling.
Leeftijd tot ca. 35 jaar.

Nadere inlichtingen worden na schriftelijk contact gaarne verstrekt. Sollicitaties aan Amsterdamsche Bank, afdeling Personeelzaken, Herengracht 595, Amsterdam.

AMSTERDAMSCH E BANK

De grote overschotten op onze betalingsbalans zijn achter de rug en van gevreesde tekorten van enige betekenis is nog niet gebleken, zodat het niet onmogelijk schijnt, dat een evenwichtspositie is bereikt. De vervroegde aflossing van de Canadese lening is dan ook klaarblijkelijk tot stand gekomen om Canada te helpen en daardoor een bijdrage te leveren tot een beter algemeen wereldevenwicht. Door de wijze van financiering — de aflossende Schatkist verschafte zich guldens door plaatsing van f. 105 mln. schatkistpapier bij De Nederlandsche Bank en koopt hier met de opbrengst de benodigde dollars — is er geen invloed op de binnenlandse liquiditeitsmassa.

Een neveneffect is de versterking van de openmarktportefeuille van De Nederlandsche Bank. Vooralsnog is dit niet zo belangrijk, omdat afgifte uit deze portefeuille vooral pleegt plaats te vinden om uit het buitenland binnenvloeiende liquiditeiten, gevolg van een overschot op de betalingsbalans, te binden. Openmarktpolitiek en kas-reservopolitiek worden doorgaans gecombineerd toegepast om dit doel te bereiken. De huidige stand van de betalingsbalans vereist voorlopig geen ingrijpen.

Kapitaalmarkt.

Met de publikatie van de septembercijfers der emissies wordt het beeld, dat zich tot nu toe van de ontwikkeling op de publieke kapitaalmarkt heeft gevormd, niet aangetast. Dank zij de Philipsemisatie ligt de aandelenuitgifte ver boven de cijfers van de eerste drie kwartalen 1961 (resp. f. 803 mln. en f. 117 mln.), terwijl de obligaties met f. 851 mln. aanmerkelijk beneden het peil van vorig jaar (blijven f. 1.283 mln.).

Finance-Union is een nieuwe variant van de vele soorten van beleggingsfondsen, nl. een Europees fonds, gespecialiseerd in vooral aandelen van banken, verzekeringsmaatschappijen en andere financiële instellingen.

Naarmate de exploratie vordert, stijgt de bekende omvang van de 3.000 m diep eeuwenlang voor ons bewaarde aardgasvoorraad. Het ziet er naar uit, dat de komende exploitatie van deze energiebron merkbare invloed op onze economie zal hebben, niet alleen wat betreft de voorziening in de energiebehoeften, maar ook de betalingsbalans en de industrialisatie. Het aspect van de financiering en het effect op de Nederlandse kapitaalmarkt zal eerst later duidelijker worden.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	27 dec. 1961	H. & L. 1962	28 sept. 1962	5 okt. 1962
Algemeen	410	431 — 316	327	329
Intern. concerns	566	594 — 420	429	435
Industrie	366	396 — 302	319	319
Scheepvaart	184	186 — 133	136	136
Banken	253	270 — 221	241	237
Handel enz.	160	171 — 132	140	139

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 126,70	f. 139,50	f. 142
Philips G.B.	f. 246,10	f. 137,50	f. 140,50
Unilever	f. 189,70	f. 128,80	f. 128,90
Robeco	f. 252,50	f. 199	f. 199
Hoogovens, n.r.c.	776	520 ¹ / ₄	530
A.K.U.	404 ³ / ₄	356 ³ / ₄	357 ¹ / ₄
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	1.070	675	690
Zwanenberg-Organon	1.024	870	834
Interunie	f. 228	f. 175	f. 175
Amsterd. Bank	396	380	378

Nieuw York.

Dow Jones Industrials	731	579	587
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	4,12	4,31	4,33
Aand.: internationalen a)	2,83 b)	.	3,50
lokale a)	3,55 b)	.	4,11
Disconto driemaands schatkist- papier	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₈	2

a) Bron: Veertiendaags beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

b) 19 december.

C. D. JONGMAN.

RECENTE PUBLIKATIES

Prof. Dr. F. Hartog: Het economische wereldbestel. Tweede, herziene, druk. G. J. A. Ruys Uitgeversmaatschappij N.V., Amsterdam 1962, 228 blz., f. 14,50.

De auteur beoogt in grote lijnen een indruk te geven van het functioneren van de huidige wereldeconomie. Gestreefd wordt naar toepassing van theoretisch inzicht op de feitelijke verhoudingen. Een verdere verdieping van de bestaande theorie is niet beproefd.

De tweede druk is bijgewerkt tot begin 1962. Wat de cijfers betreft betekent dit dat in het algemeen het kalenderjaar 1960 als laatste jaar is opgenomen. In de tekst zijn o.a. verwerkt recente ontwikkelingen van de Europese economische samenwerking en van de hulpverlening aan onderontwikkelde gebieden. Het theoretische gedeelte is uitgebreid met een korte bespreking van de vraagfactoren.

De twaalf hoofdstukken zijn getiteld: Inleiding - Oriëntatie - Het krachtenveld - Handelspolitiek, voor en tegen - Handelspolitiek, instrumenten en regelingen - Van handelspolitiek tot economische integratie - Benelux - Wisselkoersen - Het na-oorlogse internationale betalingsverkeer - Internationale conjunctuurbewegingen - Internationale grondstoffenaangelegenheden - Produktiemiddelenverkeer en economische ontwikkeling.

Adverteer in „E.-P.B.”

Bij het Wetenschappelijk Bureau van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen

kan in verband met het vertrek van de huidige adjunct-directeur van de juridische afdeling worden geplaatst een

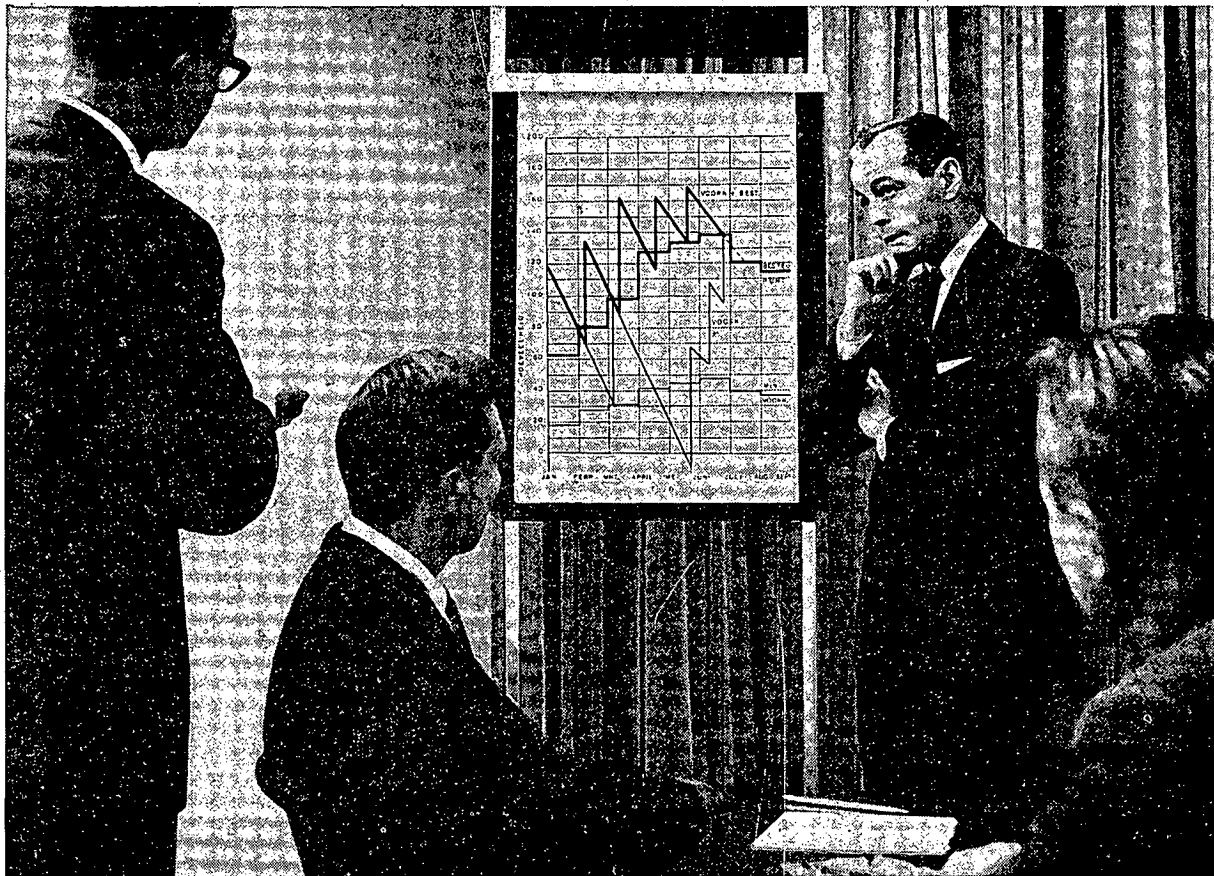
JURIST

voor de behandeling van juridische vraagstukken van uiteenlopende aard, voornamelijk liggende op het terrein van het arbeidsrecht en de economische wetgeving.

Gedacht wordt aan een jurist, bij voorkeur beneden de leeftijd van 40 jaar, met enige algemene juridische ervaring en met belangstelling voor het werkerterrein van de vakbeweging.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de afdeling Personeelszaken, P. C. Hoofdstraat 180, Amsterdam-Z.

IBM 1620 EXPERIMENTEERTOESTEL VOOR VOORRAADBELEID

U kunt uw beslissingen over uw voorraadbeheer vooraf testen. De door IBM ontworpen Inventory Management Simulator stelt een IBM 1620 in staat enkele jaren van voorraadbeheer en bedrijfsbeleid in enkele uren te simuleren. Deze techniek toont aan hoe uw plannen in de praktijk zullen uitwerken, welke problemen er zullen ontstaan en hoe die te vermijden zijn.

De computer verkoopt, levert af, bestelt en ontvangt en geeft u bij-

voorbeeld antwoord op de vraag: 'Hoe worden mijn leveranties aan klanten in piektijden beïnvloed als ik mijn voorraadpeil tot de helft zou reduceren?'

In plaats van de uitwerking van dit experiment in de praktijk te moeten afwachten krijgt u van de computer nu het antwoord.

U kunt op basis van een uurtarief gebruik maken van de IBM 1620 die in het Electronisch Rekencentrum van IBM te Amsterdam staat opgesteld.

De medewerkers van onze afdeling Toegepaste Wetenschappen zullen gaarne met u bestuderen voor welke toepassingen de IBM 1620 u tijdrovende en kostbare routinewerkzaamheden uit handen kan nemen.

Internationale Bedrijfsmachine
Maatschappij N.V.
Afd. Toegepaste Wetenschappen
Postbus 9999, Amsterdam
Telefoon 020 - 150364

IBM 1620

Er ontbreekt nog één specialist aan Uw bedrijf....

Geen onderneming met oog voor verantwoorde bedrijfsvoering zal het belang van specialisten willen ontkennen. Toch missen vele ondernemingen de hulp van een economisch-pensioenadviseur, die terzake van alle facetten op zijn gebied deskundig is.

Een feit is, dat in de premie voor de pensioenregeling een marge voor een tussenpersoon ingecalculeerd is. De verzekeringnemer heeft het - geldswaardige - recht, de economisch-pensioenadviseur als tussenpersoon aan te wijzen.

Door deze aanwijzing ontvangen de belanghebbenden die voortdurende, juridisch- en economisch-deskundige bijstand* waarop zij recht hebben.

Fa. A. O. Beuth van Wickevoort Crommelin
Economische Pensioenadviseurs
Rubensstraat 89 - Amsterdam-Z.
Tel. 020-725410

* „De weg uit de pensioendoolhof” is op aanvraag gratis voor directies of fondsbesturen verkrijgbaar.

Zofuist verschenen 2 belangrijke publikaties!

VERSLAGGEVING, VERANTWOORDING EN VOORLICHTING

door de besturen van naamloze vennootschappen.

Een uitgave van de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden.

Prijs f 3,-
per post f 3,25

OPEN ONDERNEMERSCHAP

De groei van de onderneming en het vennootschapsrecht.

Geschrift Nr. 9 van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting.

407 blz.

Prijs f 7,50

Bestelt uw exemplaar bij

DE WESTER BOEKHANDEL

Nieuwe Binnenweg 331 - Rotterdam
Telefoon (010) 3 20 76 - 5 39 41

Gespecialiseerd op economisch gebied!

TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN Afdeling der algemene wetenschappen

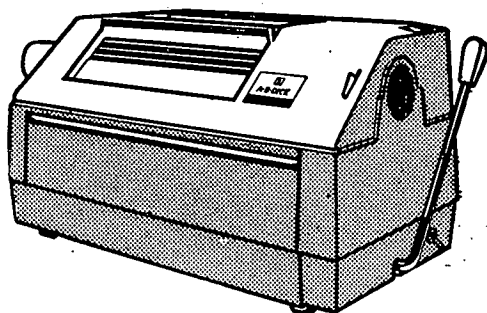
Ter assistentie van de hoogleraar in de economie wordt gezocht een

academisch gevormd econoom

met praktische zin en wetenschappelijke ambities op bedrijfseconomisch gebied. Aanstelling zal geschieden in het wetenschappelijk ambtenaren rangenstelsel.

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van nr. V 975, te richten aan het hoofd van de centrale personeelsdienst v.d. Technische Hogeschool, Insulindelaan 2, Eindhoven.

op het moderne kantoor ook een moderne machine

Snel een copie op de Focoop M120. Copie voor die en copie voor die? Dat betekent fotocopië. En fotocopiëën maakt u op de Focoop M120. Al wat geschreven, gedrukt en geschetst staat: feilloos op de Focoop M120. Lichtecht, alle kleuren rechtsgeldig en houdbaar. Vraagt uitvoerige inlichtingen.

A-B-DICK HOLLAND N.V.

OUDENOORD 111/117 - UTRECHT TEL. 030-22441, POSTBUS 184

CENTRAAL BEHEER

Instelling van onderlinge VERENIGINGEN voor VERZEKERING EN DIENSTVERLENING ten behoeve van het bedrijfsleven.

PENSIOEN-RISICO:

collectieve ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering.

BRAND-RISICO:

brand- en bedrijfsschadeverzekering van industriële en andere objecten.

MOLEST-RISICO:

verzekering tegen oorlogsschade, stormschade en andere risico's.

VERVOER-RISICO:

transportverzekering van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

WET-RISICO:

bedrijfs-w.a.-verzekering, motorrijtuigverzekering, ongevallenverzekering voor inzittenden van automobielen.

**VERENIGING
VOOR CENTRALE
ELEKTRONISCHE
ADMINISTRATIE
(C.E.A.):**

loon-, voorraad-, debiteurenadministratie, facturering enz. met behulp van elektronische apparatuur.

Geniet de voordelen van aansluiting bij deze verenigingen.

Onderling
kosten
dragen
betekent
kosten
besparen

CENTRAAL
C.B.
BEHEER

BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 134971-POSTBUS 8400